

УДК 351.746.1(477)(045)

ПОНЯТТЯ І СПЕЦИФІЧНІ ОЗНАКИ ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВНОГО КОРДОНУ УКРАЇНИ

Олег ГАНЬБА,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

та приватноправових дисциплін факультету правоохоронної діяльності

Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

АНОТАЦІЯ

У статті подаються два ракурси загальнотеоретичного визначення правових відносин, узагальнюються й аналізуються загальні ознаки правовідносин як різновиду суспільних відносин крізь призму досліджуваної сфери. Це дало змогу окреслити специфічні ознаки правових відносин у сфері безпеки державного кордону України з урахуванням її специфіки як особливої сфери правового регулювання. З'ясовується питання ролі та значення правових відносин у механізмі правового регулювання сфери безпеки державного кордону України щодо часу їх реалізації на підставі трьох вимірів прояву досліджуваних правовідносин. На основі вищевикладеного сформульовано авторське визначення поняття правових відносин у сфері безпеки державного кордону України.

Ключові слова: правові відносини, сфера безпеки державного кордону, механізм правового регулювання, військовослужбовці та працівники, Державна прикордонна служба України, правоохоронні органи.

THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF LEGAL RELATIONS IN THE SPHERE OF SECURITY OF THE STATE BORDER OF UKRAINE

Oleg HANBA,

Candidate of Law Sciences,

Associate Professor at the Department of Theory and History of Law and Private Law Subjects of Law Enforcement Faculty of Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

SUMMARY

The article serves two perspectives theoretical definition of legal relations, summarizes and analyzes the general features of legal relations as a form of social relations through the prism of the studied areas. This allowed us to determine the specific features of legal relations in the sphere of security of the state border of Ukraine taking into account its specificity as a special sphere of legal regulation. It turns out the question of the role and importance of legal relations in the mechanism of legal regulation of security of state border of Ukraine at the time of their implementation on the basis of three dimensions of manifestation of the relationships studied. Based on the foregoing, formulated the author's definition of legal relations in the sphere of security of the state border of Ukraine.

Key words: legal relations, security of the state border, mechanism of legal regulation, soldiers and workers, State border service of Ukraine, law enforcement agencies.

Постановка проблеми. У сучасних умовах військового протистояння на Сході України значно зростає роль правоохоронних і правозахисних відносин щодо забезпечення недоторканості державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні. Адже в конкретних правових відносинах реалізуються приписи правових норм, забезпечується регулятивна місія права у сфері безпеки державного кордону. Саме у правовідносинах проглядається якість правового зв'язку суб'єктивних прав і суб'єктивних юридичних обов'язків, які охоплюються посадовими повноваженнями військовослужбовців і працівників Державної прикордонної служби України (далі – Держприкордонслужба України). Зазначені відносини виникають між конкретними суб'єктами оперативно-службової діяльності, що зі сфери можливого трансформуються в реальність у вигляді одного з видів правової поведінки [1, с. 3].

Актуальність теми дослідження. Проблема правових відносин залишається найбільш дискусійною, тому що вона є визначальною для теорії права загалом і специфічних вузьких сфер правового регулювання зокрема. Саме такою є сфера безпеки державного кордону України.

Правовідносини трактують в основному у двох аспектах: з одного боку, їх визначають як суспільні відносини, урегульовані нормами права, з іншого – їх розглядають як правову форму соціальної взаємодії конкретних суб'єктів права [2, с. 188–189].

Важливість сфери безпеки державного кордону України з урахуванням анексії Криму та військового протистояння на Сході нашої держави висуває до правових відносин особливі вимоги щодо максимальної відповідності їх змісту нормам права. Адже недотримання зазначеної вимоги породжуватиме загострення протистояння з правопорушниками законодавства з прикордонних питань, провокуватиме збройні конфлікти, викликатиме зниження авторитету й довіри до військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів України. Науково обгрунтовано, що саме у правовідносинах реалізуються організаційна діяльність Держприкордонслужби України і службові повноваження всього її персоналу щодо забезпечення недоторканості державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні [3, с. 9].

Стан дослідження. Проблемам правових відносин (аналізу поняття, сутності й ознак, взаємозв'язку із суспільними

відносинами, їх видовій класифікації, характеристики структури та її елементів, а також визначенню ролі й місця правових відносин у механізмі правового регулювання) присвячені праці таких вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі філософії права, теорії права та держави, а також адміністративного права і процесу: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексєєва, Д.М. Бахраха, Ю.П. Битяка, А.С. Васильєва, О.В. Венедиктова, І.П. Голосніченко, С.Д. Гусарева, Є.В. Додіна, О.С. Йоффе, В.Б. Ісакова, Р.А. Калюжного, Б.О. Кістяківського, М.І. Козюбри, А.М. Колодія, В.К. Колпакова, В.В. Копейчикова, М.М. Коркунова, Є.В. Курінного, П.Є. Недбайла, В.С. Нерсисянца, М.П. Орзіха, І.М. Пахомова, П.М. Рабіновича, О.Ф. Скакун, Ю.О. Тихомирова, О.Ф. Фрицького, Р.О. Халфіної, Є.О. Харитоновна, О.І. Харитоновної, М.В. Цвіка, О.П. Юристи та ін.

Окремими вченими акцентовано увагу на правових відносинах у вузьких особливих сферах життєдіяльності держави. Так, адміністративно-правові відносини у сфері охорони громадського порядку аналізував М.В. Лошицький. Дослідженню теоретико-правових аспектів правових відносин за участю органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях присвячені праці А.С. Спаського. У свою чергу, І.Ф. Корж зосередив увагу на вивченні адміністративно-правових засад регулювання відносин у сфері державної безпеки України.

Однак питання поняття і спеціальних ознак правових відносин у сфері безпеки державного кордону України залишилися поза увагою вчених.

Мета й завдання статті. Метою статті є окреслення поняття та визначення специфічних ознак правових відносин у сфері безпеки державного кордону України.

Досягнення зазначеної мети передбачає виконання таких завдань:

- проаналізувати загальні ознаки правовідносин як різновиду суспільних відносин крізь призму досліджуваної сфери;
- окреслити специфічні ознаки правових відносин у сфері безпеки державного кордону України з урахуванням її специфіки;
- визначити роль і значення правовідносин у механізмі правового регулювання сфери безпеки державного кордону України;
- сформулювати авторське визначення поняття правових відносин у досліджуваній сфері.

Виклад основного матеріалу. Правовідносини у сфері безпеки державного кордону України характеризуються загальними ознаками, що притаманні будь-якій сфері правового регулювання загалом. Вони достатньо проаналізовані сучасною наукою й висвітлені в зрізі різноманітних підходів [4, с. 194–195; 5, с. 226; 6, с. 389].

Так, до основних загальних ознак правових відносин більшість учених зараховують такі:

- 1) вони є різновидом суспільних відносин, адже у сфері безпеки державного кордону вони також виникають між людьми за участю специфічних суб'єктів правових відносин, якими є військовослужбовці та інші учасники (іноземці, особи без громадянства, біженці тощо);
- 2) суб'єкти таких правовідносин пов'язані між собою суб'єктивними правами й суб'єктивними юридичними обов'язками, які в більшості правових відносин є взаємними: кожна зі сторін наділена й суб'єктивними правами, і суб'єктивними обов'язками, передбаченими в нормах права, завдяки чому в змісті норми законодавцем закладена ідеальна теоретична модель правовідносин, яка мала б саме в такому вигляді реалізовуватися у практичній діяльності персоналу щодо забезпечення безпеки державного кордону України;
- 3) вони є свідомо вольовими зв'язками суб'єктів, у яких виявляється воля хоча б однієї сторони (затримання

прикордонним нарядом особи, яка намагалася перемістити товари через митний кордон України поза митним контролем) або воля всіх учасників правовідносин (організація торгівлі Duty free shop у зоні прикордонного контролю);

4) виникають, припиняються або змінюються на основі норм і принципів права за умови настання правомірних або неправомірних юридичних фактів (учинення правопорушення в прикордонній смузі), що є звичною практикою для діяльності органів і підрозділів Держприкордонслужби України;

5) правові відносини є формою реалізації норм права, що регламентують повноваження, компетенцію та діяльність військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби України й інших правоохоронних органів щодо забезпечення безпеки державного кордону України;

6) охороняються державою й у разі потреби забезпечуються заходами примусу, правом застосування якого наділена Держприкордонслужба України в разі загрози безпеки державному кордону України (застосування зброї, спеціальних засобів, фізичної сили тощо) [4, с. 194–195; 5, с. 226; 6, с. 389].

Однак для повної характеристики правових відносин у сфері безпеки державного кордону та з метою відмежування їх від правовідносин інших сфер діяльності держави, а також задля висвітлення специфіки предмета дослідження варто проаналізувати специфічні ознаки досліджуваного явища, якими, на нашу думку, є такі:

1) зазначені правовідносини формуються у сфері безпеки державного кордону України, тому пов'язані з його охороною та захистом, а також охороною суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні; професійною діяльністю військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби й інших правоохоронних органів і військових формувань України, в обов'язки яких, згідно із законом, входить забезпечення безпеки державного кордону [7];

2) правові відносини у сфері безпеки державного кордону України регламентуються не тільки Конституцією та іншими законами України, а й нормами підзаконних актів з грифом «Для службового користування» і грифами секретності «Цілоком таємно» й «Тасмано»;

3) правовідносини досліджуваної нами сфери здебільшого мають яскраво виражений публічний характер, оскільки виникають, змінюються, а інколи й припиняються в публічних місцях несення служби персоналом Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів України (наприклад, у зоні прикордонного контролю). Однак варто наголосити, що окремі правові відносини, пов'язані з виконанням спеціальних завдань військовослужбовцями Держприкордонслужби України, мають конфіденційний характер і пов'язані з оперативно-розшуковою діяльністю, тому такі правовідносини свідомо позбавлені публічності в інтересах безпеки держави загалом і державного кордону України зокрема [8];

4) суб'єктами таких правовідносин здебільшого є спеціальні суб'єкти, якими є іноземці, апатриди, біженці, прикордонні представники суміжних держав та інші. Проте обов'язковою стороною регулятивних і охоронних правових відносин є військовослужбовець або працівник Держприкордонслужби України;

5) один із суб'єктів правовідносин у сфері безпеки державного кордону – представник Держприкордонслужби або іншого правоохоронного органу України, який у випадках, передбачених законом, наділений особливими повноваженнями, що дозволяють йому здійснювати заходи державного примусу: застосовувати фізичну силу, використовувати службових собак, застосовувати спеціальні засоби і зброю тощо. Під час виконання своїх службових

повноважень дозволяється також поєднувати гласні, негласні та конспіративні форми й методи службової діяльності, що безпосередньо стосуються змісту правових відносин досліджуваної сфери [7, ст. 21];

б) ураховуючи специфічність правоохоронної діяльності у сфері безпеки державного кордону України, вона породжує, у свою чергу, і відносини упередження, прискання тощо, спрямовані на захист і збереження цілісності об'єктів посягань (у нашому випадку – забезпечення недоторканності державного кордону). Так, превентивні правоохоронні правовідносини спрямовані на запобігання кримінальним та адміністративним правопорушенням, протидію яким законодавством зараховано до компетенції Держприкордонслужби України, їх виявлення та припинення (протидія контрабандній діяльності, незаконному перетинанню державного кордону тощо). Відновлювальні правоохоронні відносини спрямовані на усунення або відшкодування негативних наслідків, спричинених правопорушенням. Каральні правоохоронні відносини мають на меті своєчасну реалізацію юридичної відповідальності винної особи [1, с. 16].

Окреслюючи загальні та специфічні ознаки правовідносин у сфері безпеки державного кордону України, варто окремо зупинитися на їх ролі та значенні в механізмі правового регулювання зазначеної сфери, особливо з урахуванням військового протистояння на Сході України:

1. Так, правовідносини, еталон яких закладений у правовій нормі, сприяють якісній реалізації функцій права шляхом утвердження правомірної поведінки серед військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів України, діяльність яких спрямована на забезпечення безпеки державного кордону України.

2. Правовідносини є фактичною об'єктивною формою реалізації їх службових повноважень, тому завдяки саме правовідносинам формується прогресивний режим правового регулювання в прикордонній сфері [6, с. 391; 9, с. 14].

3. Належний стан реалізації правових відносин шляхом утвердження правомірної поведінки серед військовослужбовців і працівників Держприкордонслужби та інших правоохоронних органів України сприяє формуванню належного режиму законності й правопорядку, чим поліпшується якість і досягається високий рівень забезпечення безпеки державного кордону України, що вкрай важливо в стані військового протистояння з Російською Федерацією та сепаратистськими угрупованнями в регіоні Донбасу.

4. Реалізація завдань і функцій Держприкордонслужби України, викладених у ст. ст. 1 і 2 Закону України «Про Державну прикордонну службу України» й інших нормативно-правових актах, а також повсякденне виконання службових повноважень військовослужбовцями та працівниками відомства здійснюються виключно в межах охоронних, захисних і регулятивних правових відносин.

Так, охоронні правовідносини спрямовані на превенцію правопорушень у сфері безпеки державного кордону, утвердження законності й правопорядку шляхом застосування переконання, психічного чи фізичного примусу тощо.

Захисні правовідносини мають на меті припинення вже розпочатих, триваючих правопорушень, притягнення до відповідальності винних у їх скоєнні осіб, відновлення порушених прав і компенсацію збитків шляхом застосування всіх можливих дозволених засобів, у тому числі й фізичного примусу.

Регулятивні відносини спрямовані на врегулювання наявних соціальних зв'язків у межах приписів правових норм, утвердження правомірної поведінки серед суб'єктів правових відносин і забезпечення їхніх прав і законних ін-

тересів. Належний рівень реалізації зазначених правовідносин особливо необхідний у зоні військового протистояння на сході держави в умовах екстремального несення служби [3, с. 15].

З'ясовуючи питання практичного значення правових відносин у сфері безпеки державного кордону України щодо часу їх реалізації, варто виокремити такі три виміри прояву досліджуваних правовідносин:

а) ті, що відбулися (реалізовані правовідносини). Вони допомагають оперативно узагальнити досвід їх реалізації, установити й за можливості усунути причини та умови протиправної поведінки (наприклад, на блокпостах, контрольних пунктах в'їзду-виїзду в районах військового зіткнення на території Донецької та Луганської областей), що заважають якісній реалізації службових повноважень, тощо;

б) ті, що відбуваються (реалізуються в теперішньому часі). Вони дають можливість якісно організовувати системний контроль за виконанням службових повноважень підлеглим персоналом Держприкордонслужби України в ході виконання завдань щодо забезпечення недоторканності державного кордону й охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні тощо;

в) ті, що відбуватимуться в майбутньому. Такі модельовані правові відносини сприятимуть науковим прогнозам можливого розвитку ситуацій, у тому числі й в екстремальних умовах несення служби щодо забезпечення безпеки державного кордону, і запобігатимуть можливим негативним наслідкам у подальшому.

Насамкінець варто зазначити, що якісна реалізація функцій права завдяки ефективному виконанню військовослужбовцями та працівниками Держприкордонслужби України своїх повноважень відбувається в основному через правовідносини, які виникають у сфері безпеки державного кордону. Адже, згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020», наша держава має стати державою, що здатна захистити свої кордони й забезпечити мир не тільки на своїй території, а й у європейському регіоні [10, с. 3].

Висновки. Отже, на підставі викладеного можемо резюмувати, що правові відносини у сфері безпеки державного кордону України – це врегульовані нормами права й забезпечені можливістю негайного застосування державного примусу вольові суспільні відносини, одним із суб'єктів яких є офіційний представник Держприкордонслужби або іншого правоохоронного органу України, що є носієм владних повноважень (суб'єктивних прав і юридичних обов'язків), якими володіють обидва учасники та які, як правило, мають публічний характер.

У сфері безпеки державного кордону правовим відносинам притаманні передусім загальні ознаки, але з урахуванням специфіки особливої й украй важливої сфери правового регулювання досліджувані правовідносини характеризуються також і низкою специфічних ознак.

Список використаної літератури:

1. Сердюк І.А. Правоохоронні відносини: поняття, їх особливості та види: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2008. 22 с.
2. Теорія держави і права: підручник / Ю.А. Ведерніков, І.А. Сердюк, О.М. Куракін та ін.; кер. авт. кол. канд. юрид. наук, проф. Ю.А. Ведерніков. Дніпропетровськ: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. 468 с.
3. Спаский А.С. Правовідносини за участю органів внутрішніх справ у надзвичайних ситуаціях: теоретико-правовий аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Харків, 2007. 20 с.

4. Теорія держави та права: навчальний посібник / Є.В. Білозьоров, В.П. Власенко, О.Б. Горова та ін.; за заг. ред. С.Д. Гусарева, О.Д. Тихомирова. Київ: НАВС; Освіта України, 2017. 320 с.

5. Загальна теорія права: підручник / за заг. ред. М.І. Козюбри. Київ: Ваїте, 2016. 392 с.

6. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта, 2016. 528 с.

7. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квітня 2003 р. № 661-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 27. Ст. 208.

8. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 22. Ст. 303.

9. Харитонova О.І. Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Одеса, 2004. 32 с.

10. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРА

Ганьба Олег Борисович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри теорії та історії держави і права та приватноправових дисциплін факультету правоохоронної діяльності Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Hanba Oleg Borysovych – Candidate of Law Sciences, Associate Professor at the Department of Theory and History of Law and Private Law Subjects of Law Enforcement Faculty of Bohdan Khmelnytsky National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine

Ganba_Oleg@ukr.net